

FORTIFICAȚII ROMANE DIN BANAT (II). TEREGOVA (DATE ȘI CONTROVERSE)*

Călin Timoc

Cuvinte cheie: *Dacia romană, Banat, castru roman, Teregova*

Așa cum observa N. Gudea, în afara castrului de la *Tibiscum*-Jupa, care s-a bucurat încă de timpuriu de o cercetare arheologică de durată și de o publicare mai consistentă, restul fortificațiilor bănățene de epocă romană sunt prea puțin cunoscute și investigate arheologic¹.

Un caz cu totul neobișnuit îl reprezintă castrul roman de la Teregova, care deși semnalat în literatura de specialitate, încă de timpuriu, la sfârșitul sec. XIX-lea nu a fost cercetat decât foarte sumar și total insuficient, fapt ce face ca și la ora actuală să nu cunoaștem decât date parțiale (și unele chiar contradictorii) referitor la suprafața fortificației, dar și a *vicus*-ului militar adiacent².

Referitor la unitatea de garnizoană a acestui castru se cunoaște doar ultima trupă militară care a staționat la Teregova, (de pe la mijlocul sec. II d.Hr. - 275 d.Hr.), este vorba de *cohors VIII Raetorum*, care în prima perioadă de ocupare a Daciei de către romani a fost cantonată în castrul de la Inlăceni și unde apare atestată epigrafic ca *equitata torquata*³.

Această stare de fapt credem că merită schimbată și chiar dacă nu v-om reuși decât o modestă sinteză a informațiilor existente, o tratare exhaustivă a acestui subiect este necesară.

Castrul roman de la Teregova se afla pe drumul imperial *Dierna-Tibiscum* la confluența pârâului Hideg cu râul Timiș. Principala funcție a acestui castru era paza drumului imperial în zona montană de la ivoarele Timișului, și a văii Hidegului, precum și a defileului Teregovei. I.I. Russu identifica aici localitatea antică *Ad Pannonios*⁴. Alți savanți mai vechi și mai noi susțin că ar fi anticul *Gaganis*, aducând ca argument stadiile, de pe linia *Dierna-Tibiscum*, indicate de Tabula Peutingerina⁵.

Primul savant, care ne transmite o descriere a ruinelor romane de la Teregova este L.F. Marsigli la începutul sec. XVIII-lea. Probabil pe atunci actualul sat Teregova nu exista în acea zonă, astfel că Marsigli nu poate da un toponim pentru localizarea ruinelor identificate de el și din această

cauză descrierea de la „Figure XXXVI” se intitulează *Ouvrage Anonyme*. Totuși, dacă urmărim harta întocmită de el, la începutul cărții, cu toate ruinele investigate la acea vreme, observăm că nu departe de izvoarele Timișului, la confluența cu o altă apă curgătoare se află, pe malul drept al râului, punctul însemnat *Anonym*.

Dar să vedem ce zice L.F. Marsigli despre acest loc:

*En allant de Caransebes à Orsova, on trouve sur la route un autre Fort construit en quarré-long, d'où il n'y a pas loin à la source de la Temis. La plus grande partie en est maçonnée de chaux & de gravier. Il est encore à remarquer, que la Chaussée qui le traverse au milieu est une des plus belles & des plus entieres de troutes celles qu'on trouve dans ce Païs-là*⁶.

Textul nu spune foarte multe, dar după descrierea făcută ne dăm foarte bine seama că nu poate fi vorba decât de castrul roman de la Teregovă. Importanța acestui text și a imaginii aferente este excepțională, deoarece la începutul sec. XVIII, se pare, fortificația romană de la Teregovă nu era afectată încă de cursul fluctuant al Hidegului, afluent al Timișului. Marsigli avusese la vremea aceea posibilitatea de a investiga toate cele patru laturi ale castrului. La scara la care a realizat schița ruinelor, fortificația ar măsura cca. 135 x 72 m⁷. Proporțiile dintre laturile castrului sunt de 2 la 1, iar suprafața pe care o ocupă acesta, nu foarte mare (aprox. 1 ha), indică o garnizoană de mărimea unei unități *quingenaria*, ceea ce ar corespunde cu structura pe care o cunoaștem a cohortei VIII Raetorum, documentată în zonă prin ștampile tegulare.

Au trebuit să se scurgă mulți ani până când situl roman de la Teregovă să fie din nou în atenția cercetătorilor. Abia la sfârșitul sec. XIX într-o vizită la ruinele castrului C. Torma și A. Boleszny efectuează o măsurare cu piciorul a valului de pământ ce descria foarte bine forma patruleteră a fortificației⁸. Dimensiunile care au rezultat, de 160 x 100 pași (cca. 120 x 75 m), sunt destul de apropiate de cele ale lui L. F. Marsigli semn că Hidegul în preajma anului 1900 nu afectase încă ruinele castrului, în așa mare măsură.

Aceste date au fost preluate și în perioada interbelică de cercetătorii români, singura excepție constituind-o Constantin Daicoviciu și Ioachim Miloia care, într-o excursie arheologică, în 1930, încearcă să aprecieze starea sitului roman. Din păcate pentru cercetarea arheologică românească latura nordică și vestică a castrului fusese puternic afectată de inundațiile din anii 1926-1927, iar dimensiunile nu puteau fi stabilite decât aprioric. Tot cei doi cercetători bănățeni vor face primele observații în legătură cu zona ocupată de *vicus*, unde o construcție destul de mare la vest, între castru și râul Timiș după părerea lor avea un caracter militar.

Ideea unui al doilea castru la 50 m vest de fortificația romană propriu-zisă este însă susținută mult mai târziu de M. Macrea, fără însă ca distinsul arheolog clujean să aducă și argumente arheologice concrete⁹. D. Tudor și I. I. Russu observau și ei la rândul lor importanța cercetării acestui sit arheologic, necesitatea datării începutului și sfârșitului fortificației romane, precum și sărăcia de informații epigrafice în legătură cu acesta. Ultimul dintre ei publica la începutul anilor 70 descoperirea fortuită a unor lei funerari, refolosiți ca prag la intrarea unei case din Teregova, semn evident, că și acest sit, la fel ca și în multe alte cazuri, a fost transformat în carieră de piatră de țărani din localitățile învecinate.

Prima săpătură de sondaj vine abia în anul 1969 și a fost efectuată în mare grabă de N. Gudea, pentru a surprinde elementele defensive ale fortificației, precum și fazele acesteia¹⁰. Totuși acest fapt nu l-a împiedicat pe cercetătorul clujean să facă câteva precizări importante pentru castrul roman: două faze suprapuse (una de lemn și o a doua de piatră), val de pământ 9,20 m lățime (din care *agger* 6 m), zid de 1,20 m grosime ridicat din piatră ecarisată în tehnica *opus incertum*, fundația lui măsoară 1, 45 m, *berma* lată de 1 m și un șanț de apărare adânc de 1,80 m și lat de 9,5 m (escarpele de 6 m și 3,5 m par să indice o *fossa punica*)¹¹.

Imposibilitatea continuării cercetării a făcut ca până la sfârșitul anilor 90 acestea să fie singurele date tehnice viabile despre fortificația romană de la Teregova. Nici Ovidiu Bozu și nici Doina Benea, care s-au ocupat de cercetarea arheologică a epocii romane în Banat nu au mai putut completa aceste date cu cercetări proprii¹².

Cercetarea arheologică reîncepută de curând a adus și ea la rândul ei câteva completări importante la tabloul general de informații cel avem despre fortificația de la Teregova, fără să-și propună însă o evaluare corectă a mărimii castrului și a așezării civile din preajmă. S-a stabilit totuși că valul de pământ (5,20 m lățime), a primei faze de lemn, era alcătuită din straturi de glij alternând cu straturi de lut, având grosimea de cca. 10 cm. Fortificația avea în această etapă 2 *fossa fastigata*, a căror date precise nu au putut fi precizate datorită șanțului de apărare, de tip *fossa punica*, al fazei de piatră, care le suprapune. Autorii cercetărilor presupun și în cazul fazei de piatră existența a cel puțin două șanțuri de apărare.

Un element nou îl reprezintă și datele despre *via sagularis* care, în cazul fazei de lemn măsoară 3 m lățime, iar în timpul fazei de piatră a suferit cel puțin trei refaceri, la fel ca și barăcile soldaților din imediata vecinătate. Materiale arheologice au fost destul de puține descoperite în acest sector din situl roman, dar se cuvine să amintim o epigrafă dedicată lui *I(uppiter) O(ptimus) M(aximus)*, găsită încastrată în zidul de incintă și care atestă o

reparare făcută în grabă, cu material de construcție obținut din monumente, probabil în epoca romană târzie (sec. IV d.Hr.).

Tabloul destul de sărăcăcios de informații despre fortificația romană de la Teregova va trebui urgent completată cu date privind: orientarea castrului, dimensiunile exacte ale laturilor acestuia, arhitectura porților și a turnurilor. În ceea ce privește situația istorico-arheologică și în cazul Teregovei, la fel ca și la Mehadia abia pe la mijlocul sec. II d.Hr. se statornicește unitatea de garnizoană: *cohors VIII Raetorum quingenaria c. R. equitata torquata* (cohortă „alpină” adusă la Teregova, din estul Daciei de la Inlăceni) și *cohors III Delmatarum milliaria c. R. equitata* (cohortă adusă în epoca lui Marcus Arelus la Mehadia, după ce a fost proaspăt înființată din mineri, hoți și tâlhari munteni reabilitați din zona *Illyricum*)¹³.

Interesante par și observațiile de teren ale lui M. Macrea, care indică 2 fortificații: a) prima pe care se află niște sălașuri (cercetătorul clujean orientându-se după zona cel mai bine pusă în evidență de valul de pământ al castrului înalt de aprox. 1 m), b) a doua fortificație, de o mărime mult mai mică, aflată în zona *vicus*-ului, la câțiva zeci de metri spre vest de castrul propriu-zis. Putem presupune că aceasta ar putea fi baia castrului, la suprafață fiind găsite urme de zidărie solidă¹⁴. Aceste ruine, precum și existența unui drum roman ce pornește de la latura vestică a castrului și dispare înspre vest sub albia râului Timiș au fost sesizate și de C. Daicoviciu și I. Miloia în 1930, iar mai târziu (în 1995) de Ioan Piso și care publica în 1996 descoperirea fortuită a unei tegule cu inscripție grafitată¹⁵.

În ceea ce privește mărimea castrului de piatră de la Teregova suntem de părere că momentan dimensiunile oferite de L. F. Marsigli par să fie cele mai credibile. Ca și argumente stau: 1. pregătirea lui complexă, de inginer militar, dar și de mare cărturar și 2. șansa pe care a avut-o de a analiza ruinele castrului încă neafectate de inundațiile Timișului și Hidegului.

Din punct de vedere arheologic suntem sigur că situl de la Teregova v-a rezlova multe probleme de cronologie și de istorie militară romană, cercetarea lui intrând pe un făgaș bun necesită încă scoaterea din circuitul agricol al terenului și conservarea lui urgentă (mai ales împotriva viiturilor), precum și integrarea zonei în circuitul științific și turistic național.

**Tabel sinoptic cu privire la dimensiunile castrului de la Teregova
citate în literatura arheologică de specialitate:**

Nr. crt.	Cercetători	Laturile	fortificației
1	L. F. Marsigli ¹⁶	cca. 135 m	cca. 72 m
2	B. Milleker ¹⁷	160 pași	100 pași
3	C. Daicoviciu și I. Miloia ¹⁸	120 m	-
4	T. Simu și Al. Borza ¹⁹	160 pași	100 pași
5	M. Macrea ²⁰	120 m	> 50 m
6	D. Tudor și I.I. Russu ²¹	120 m	-
7	N. Gudea ²²	125 m	-
8	Doina Benea ²³	„dimensiuni	neprecizate”
9	A. Ardeț ²⁴	120 m	120 m
10	I. Piso și Felix Marcu ²⁵	120 m	100 m

Călin Timoc
 Universitatea de Vest Timișoara
 Facultatea de Litere, Teologie și Istorie
 Bld. V. Pârvan nr. 4
 E-mail: ctimoc@litere.uvt.ro

RÖMISCHE FESTUNGEN IM BANAT (II). TEREGOVA (DATEN UND KONTROVERSEN)

Zusammenfassung

Das Kastell von Teregova wurde auf der Strecke *Dierna – Tibiscum* gebaut und seine Grösse ist wegen der Zerstörungen, nicht bestimmbar, verursacht von der zwei Flüssen Temesch und Hideg. Es ist aber sicher genug, dass das Verhältnis der Seiten 2:1 ist, so wie uns L.F. Marsigli zeigt.

Die Festung von Teregova wurde nur sehr wenig archäologisch untersucht, aber man weiss bestimmt, dass mindestens zwei Phasen existierten und vielleicht nur die letzte (die Steinphase) der *cohors VIII Raetorum* gehörte. Man kann nur vermuten, wenn man in Betracht nimmt alle Informationen, dass die „Holz-Erde-Mauer“ Phase als Oberfläche genau so gross war wie die Steinphase.

Die Informationen die uns das wissenschaftliche Werk von Marsigli uns zur Verfügung stehen geben die reale Form und Dimensionen des Kastells von Teregova zu präzisieren, was schon ein bedeutender Fortschritt für die Archäologie des Objektes sei. Die Grösse ungefähr 135 x 72 m zeigt uns die Existenz näher der Timişquellen einer kleinen Festung die nur von einer *quingenaria* Einheit besetzt werden konnte und deren Rolle vielleicht nicht mehr als innere Militätruppe auf dem gebirgigen Sektor der Imperialstrasse Dierna-Tibiscum zu sehen ist. Die Kohorte der Räter, die ein Bergstamm aus den Alpen im Süden Germanien waren wurde gewählt bis zuletzt diese Mission zu üben.

Der Forschungsstand erwies uns auch ein bedeutender Militärvicus in dieser Gegend, näher der West- und Südmauer des Kastells gelegen. Am Rande des Süd-Westteiles des *Vicus* wurden die Mauerreste eines quadratischen Gebäudes einer grossen Oberfläche was sicher eine römische Badanlage war.

In der spätrömischen Zeitspanne (d.h. 4 Jh. n.Chr.) wurde die Festung mit antiken Denkmälern repariert und vielleicht von Zivilisten besetzt.

NOTE

1. „(...) Dintre acestea doar cele de la Vărădia, Mehadia, Jupa, Pojejena și Bulci au fost publicate integral sau parțial. De fapt numai la Tibiscum-Jupa se poate vorbi de o cercetare de durată. Cercetări cu caracter de sondaj au fost efectuate la castrul de la Surducul Mare, Berzovia, Teregova și unele la Cenad și Aradul Nou.” cf. N. Gudea, I. Moțu, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*, în *Banatica*, 7 (1983), 166.
2. În vara anului 2000 cu ajutorul unor studenți aflați în practică pe șantierul școală a Universității de Vest din Timișoara la Mehadia am efectuat o expediție pentru o minimă cercetare de teren în zona confluenței Hidegului cu râul Timiș. Această vizită la castrul de la Teregova ne-a ajutat la redactarea articolului de față. În prezent castrul este cercetat de un colectiv competent de arheologi de la Muzeul Județean Caransebeș și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj, coordonat de Ioan Piso.
3. IDR III/1, 114; Const. C. Petolescu, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien*, în *ActaMN*, 34, 1 (1997), 108-109; N. Gudea, *Castrul roman de la Inlăceni. Încercare de monografie*, în *ActaMP*, III (1979), 151-273; N. Gudea, *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, în *JRGZM*, 44 (1997), 32.
4. I. I. Russu, *Inscripții romane din Praetorium (Mehadia)*, în *Banatica*, 2 (1973), 105.
5. C. Daicoviciu, I. Miloia, *Cercetări arheologice în Banatul de Sud*, în *AnB*, fasc. 7, an. III, nr. 4 (1930), 15.
6. Luigi Ferdinando Comte de Marsigli, *La Description du Danube*, vol. II, La Haye, 1744, fig. XXXVI.
7. Unitățile de măsură în opera contelui de Marsigli sunt stânjenii (Klafterii vienezi = 1,8 m). Oricum am efectua măsurătoarea, nu putem oferi decât o dimensiune aproximativă a fortificației de la Teregova.
8. T. Simu, *Drumuri și cetăți romane în Banat*, Lugoj, 1924, 35-36; Al. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1943, 76-77.
9. M. Macrea, *Garnizoanele cohortei VIII Raetorum în Dacia*, în *Omagiu lui Const. Daicoviciu*, București, 1960, 339-351.
10. N. Gudea, *Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 2 (1973), 97.
11. *Ibidem*, p. 99-100.
12. O fotografie de bună calitate, cu ansamblul valului de pământ care indică forma patrulateră a castrului, se află în incinta micii săli de expoziție a Muzeului „N. Cena” din Băile Herculane. Muzeografi de la Reșița care au reorganizat exponatele, într-un ultim plan tematic indică sugestiv că situl arheologic de la Teregova a fost cercetat și de dâșii, dar rezultatele au rămas „secrete” și în ziua de azi.
- 13.. Const. C. Petolescu, *op.cit.*, 95-96; C. Timoc, *Beiträge zur Geschichte der cohors III Delmatarum ∞ equitata im römischen Dakien*, în *Thracia*, XV (2003), 279-280.
14. M. Macrea, *op.cit.*, 344-345.
15. I. Piso, *Un Graffiti sur une brique de Teregova*, în *EphNap*, VI (1996), 201-203.
16. L. F. Marsigli, *op.cit.*, fig. XXXVI.
17. Bódog Milleker, *Délmagyarország Régiségleletei*, II, Temesvár, 1899, 67.
18. C. Daicoviciu, I. Miloia, *op.cit.*, 15.
19. Al. Borza, *op.cit.*, 76.
20. M. Macrea, *op.cit.*, 344.
21. D. Tudor, *Orașe, târguri, sate în Dacia romană*, București, 1968, 35; IDR III/1, 137.
22. N. Gudea, *op.cit.*; Idem, *Der dakische Limes...*, 32.
23. Doina Benea, *Banatul în timpul lui Traian*, în *AnB*, SN, III (1994), 317.

24. A. Ardeț, Lucia Carmen Ardeț, *Teregova* - (campania 2000), în *Cron.Cerc.Arh.d.Rom.*, Cimec, 2001, București, 255.
25. I. Piso et colab, *Teregova* - (campania 2004), în *Cron.Cerc.Arh.d.Rom.*, Cimec, 2005, București, *passim*.

Fig. 1 – *Tabula Imperii Romani* (L34) cu localizarea anticului *Ad Pannonios*, desen după I. I. Russu. / Abb. 1- *Tabula Imperii Romani* (L34) mit die Lokalisierung der Antiken *Ad Pannonios*, Zeichnung nach I. I. Russu.

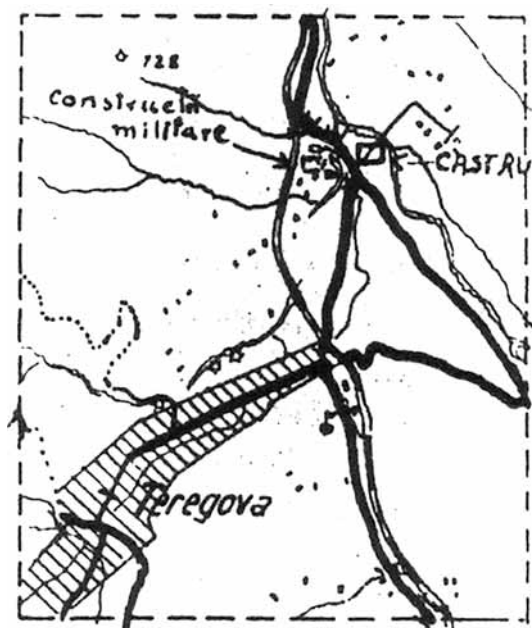

Fig. 2 – Harta ruinelor de la Teregovă realizată în 1930, desen după C. Daicoviciu și I. Miloia. / Abb. 2 – Karte der Ruinen von Teregovă, Zeichnung nach C. Daicoviciu und I. Miloia

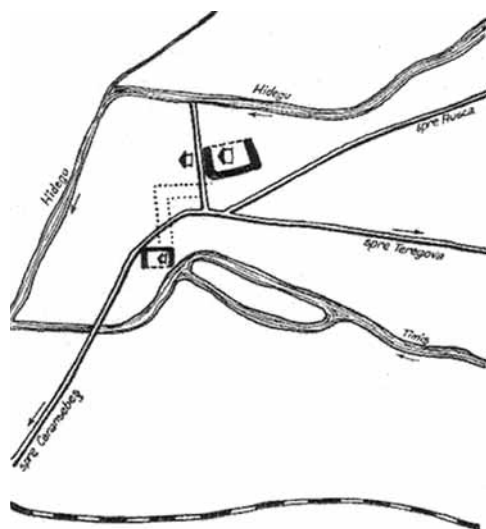

Fig. 3 – Plan de situație a fortificațiilor romane de la Teregovă, după M. Macrea. / Abb. 3 – Situationsplan der römischen Festungen von Teregovă, nach M. Macrea.

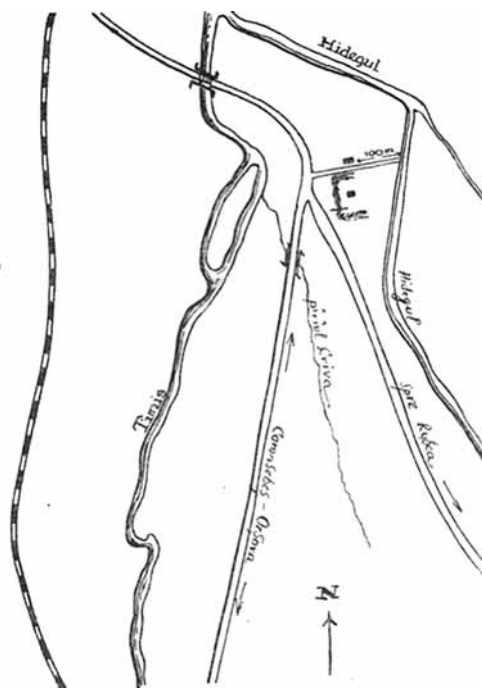

Fig. 4 – Poziția în teren a castrului de la Teregova, schiță realizată după harta militară din 1959 de N. Gudea. / Abb. 4 – Die Position im Gelände des Römerkastells von Teregova, Skizze nach die Militärkarte aus das Jahr 1959 von N. Gudea gemacht.

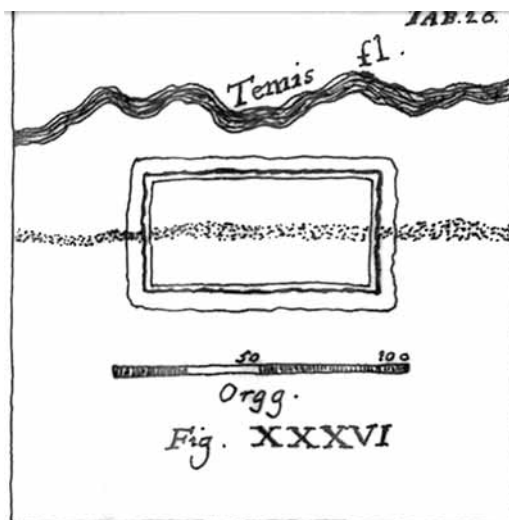

Fig. 5 – Planul castrului realizată de L. F. Marsigli la sfârșitul sec. XVII.
Abb. 5 – Plan der Kastellum von L. F. Marsigli am Ende des 17 Jhr. Gezeichnet.

Fig. 6 – Planul regiunii Banatului montan cu fortificațiile cercetate de L. F. Marsigli, probabil în 1699. / Abb. 6 – Plan der gebirgigen Banaterregion mit die untersuchten Festungen von L. F. Marsigli, vielleicht in das Jahr 1699.